

Дарина Григорова

СИМЕОН РАДЕВ ЗА НАЧАЛОТО НА РУСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ (1905–1906)

В представата на българите за Русия и за руснаците винаги е присъствало личното/роднинското отношение със завишени очаквания, често на границата на ирационалното. Някои европейска държава не поражда у българите трайни „филски“ или „фобски“ настроения. Моментно чуждопоклонничество към някоя велика сила може да се наблюдава при представителите на една или друга партия в желанието им да се задържат на власт, но то не излиза от рамките на политическите кръгове. Към Русия обаче „филските“ и „фобските“ страсти и до днес избухват на 3 март или на 6 септември, или по друг повод, тлеещи във всички пластове на българското общество. Една от причините за тези настроения е, че когото и да е близка до нас Русия, в много отношения тя си остава загадка.

Един от българите, който се опита да разгадае Русия отблизо, като преминава Дунав, е Симеон Радев. Български публицист и общественик, дипломат и роден историк на българската следосвобожденска история, Симеон Радев замества за Русия в разгара на Първата руска революция като кореспондент на вестник „Вечерна посуда“ (1905–1906).

Изборът на времето на посещението не е случаен – Симеон Радев, както и цялата българска общественост, ревностно следят драматичните събития в Русия от началото на XX век, когато самодържавието се трансформира от абсолютна в конституционна монархия. Едновременно на модернизацията отгоре и на революцията отдолу обаче обезсмислят 17 октомври 1905-а [1] и довеждат Русия до октомври 1917-а.

Фрагментите, с които Симеон Радев създава образа на Русия от революционен Петербург, са съсредоточени около два ключови проблема:

1. От една страна, Русия и руската революция: политическият профил на руската демокрация на фона на най-ярките обществени фигури, привлекли вниманието на Симеон Радев (П. Н. Милков, И. И. Пегуркович, П. Б. Струве, С. Ю. Вите и др.); руската интелгенция и отношението ѝ към реформите в Русия; народът и властта – дава помоща на руската действителност.

2. От друга страна, Русия и България: Симеон Радев отделя специално внимание на най-болезнения и до днес момент от руско-българските отношения – македонския въпрос. Едно нещо е Русия, а съвсем друго е руската политика на Балканите и в България. Интересът на Симеон Радев към македонския въпрос не е само патриотичен порив към националната

кауза/блян, омертана от Санстефанския договор, но и част от съдбата му – родното му място е българският град Ресен в Македония.

Ако представата на Симеон Радев за Русия до преминаването му на Дунав е по-скоро митологична и във възрожденските стереотипи на българското общество, то, опознавайки я от място, той създава многопластова картина, която не е ограничена от традиционните рамки на черно-белите крайности.

Размето на руската демокрация пред очите на Симеон Радев

Отношението на Симеон Радев към руската демокрация се определя от неговите политически разбирания, в които преобладават възгледите на социалния либерал. Симеон Радев е много близък във възгледите си до тези на руските либерали от края на XIX и началото на XX век от кръга на „Вестник Европы“ (К. К. Арсенев, А. З. Слонимски, А. Н. Пипин, К. Д. Кавелин и др.). Самият Радев категорично се разграничава от руските консерватори и твърде неласково се отзовава за най-яръкия им представител от края на XIX век – К. П. Победоносцев: „кърваваден еблук на правосъбието“, под чиято „полицейски бушение“ управлява Александър III.

Оценките на Симеон Радев са по-скоро емоционални поради липсата на ясна ориентация, разграничаваща прецизно руските идейно-политически течения. В представите на Радев понятието „славянофилство“ [2] некоректно е използвано като синоним на реакцията и на краен консерватизъм – към „сбръстите реакционери на славянофилството“ той причислява М. Н. Катков. Симеон Радев невинаги успява да види в нюансите на руската обществена мисъл – славянофилството – късно, от времето на И. С. Аксаков, действително се проявява консервативно в много отношения, но безусловно притежава и немалко либерални черти, по което се отличава от крайния консерватизъм на М. Н. Катков и К. П. Победоносцев.

Либералните възгледи на Симеон Радев го карат първоначално да идеализира Манифеста от 17 октомври 1905-а, смятайки, че той ще гарантира „системата на демократическо управление, която ще функционира по един ефикасен парламентарен начин“ [3], за да се избегне революцията.

Основното предимство на руснаците пред много европейски народи според българския публицист е съвпадението на Манифеста с „благородните качества на великата руска душа“, която заедно с „тоя горещ и героически дух на гражданственост ще бие в нейното общество“ ще промени не само Русия, но и света.

Симеон Радев идеализира реформите след Манифеста и, подобно на руските либерали, се надява, че демократична Русия ще промени и Германия, и Европа, в която ще настъпи „една нова епоха на международно братство и на социален напредък“. Демократична Русия, или „голямата славянска държавя“, както я нарича Радев, ще промени не само Европа, но

и „духа на славянската взаимност“, *„като не ще бъде вече преглед за господство над мъртвите народи, а причина за безкористо покровителство“*[4].

Политическите симпатии на Симеон Радев са към кадетите, които той определя като единствената партия с европейско поведение, *„добрите на възбуждащите се и творческо Русия“*[5]. П. Н. Милоков, *„един от малкото държавни мъже, които притежават вътрешно Русия“*, с когото Симеон Радев се познава още от пребиваването му в България и Македония, е единственият руски политик, когото българският публицист идеализира в статията си: *„как руски е неохотна душа, руска в забавля и велик смисъл на душата, руска със своите доброты, със своите отливчивост със своето искрено добродушие и с очарованието на своята блага усмивка“*[6].

Именно европейското поведение обаче по-късно, през 1917-а, ще подведе кадетите, които се вживяват в атмосферата на спокойната сценка на английския либерализъм, докато Русия гори. Европейското поведение и руската смута са несъвместими, особено когато през 1917-а всички ненавниждат държавата, дескаркаризирана окончателно от Николай II.

Въпреки че Симеон Радев е далеч от тези събития и с надежда наблюдава началото на руската демокрация, той улавя интуитивно непредсказуемия характер на руската революция, *„в която като в някой апокалиптичен магически феер се мижат сцени на възторженост и утима, на безумни пориви и на фатализи, на фанатически екстази и на мимично смещение“* като ярката смяна на природните картини в Русия.

Обяснението на тази руска изменчивост дава един руски журналист, седнал до Радев сред отбраната публики на конгреса на кадетите: *„Русия бързо се украсява: и оратория и общественият и работничкият. Ние сме мълк народ, но с бонни нерви“*[7].

Основното предимство на П. Н. Милоков според Радев е живото му в чужбина, защото му позволява да *„лежи на руските явления в известна перспектива, която изменя хоризонта на историята“*. От възрастните членове в кадetskата партия Симеон Радев е против левите кагети – заради „носталгията“ към революцията, и против умерените кагети – заради „социална консервативност“[8].

Причината за тази безусловна симпатия са не само отличият, почти без акцент български език на П. Н. Милоков, нито позицията му по македонският въпрос, противоположна на руската официална политика, но и общият и за двамата политически идеал: парламентарна монархия с широки социални реформи, но без да се стига до премахване на частната собственост.

Когато обаче трябва да се балансира между свободата и собствеността, у Симеон Радев надделява социалната му чувствителност, която го сроднява с руската менталност, и той без колебание избира свободата. Един от основните упреци на Радев към октябристите при загубата им

на първите избори е, че банкьрът Гучков побеждава либерала Гучков, духът на собствените надделява над духа на свободата. От октябристите Симеон Радев симпатизира най-вече на Д. Н. Шипов, в когото вижда *„отрицателна преданост към народа“*. От земските либерали българският публицист отделя специално внимание на И. И. Петрункевич като един от *„любоите на действително“,* чийто основен недостатък според него е *„духът отрицателен, който не поощрява към истинско държавничество“*[9].

Предпочитанията на Симеон Радев към кадетите, или руските демократи, както той ги нарича, му пречат да е обективен, когато ги сравнява със социалистите – определя борбата на двете партии за влияние върху работниците като равностойна въпреки оневидното надмощие на социалистите. Симеон Радев обаче е прав, като описва обещанията на демократите като *„по-практично“,* докато целите, предложени на работниците от социалистите, са крайни, но в тях те *„върват по-силно „своя религиозен мистицизм“*. Симеон Радев лично се вижда с Ю. О. Мартов два дни преди да го арестуват и определя въжданията му като *„ефективен мещанин, прегрешен в материалистически социализъм“*. Единственият социалист, на когото Симеон Радев симпатизира, е Г. В. Плеханов: *„единият руски социалист с ум на учен мъж и с темперамент на държавник“*[10].

Най-критично и емоционално е описанието на Симеон Радев за крайните националисти – черносочивците, *на чийто събрания не е допуснат – спрян е още на входа, защото няма знака на „русочините“*. Радев въпреки черносочивците като *„мръжци с дълги нивеловани коси... чуващи със зловещи флюидности на гърбици птици“,* които по възмущение открещват *„както неволностни интеншенции, както коордите князи арменците в Цариград“*[11].

Симеон Радев, както и руските либерали от началото на XX век, не се стремят да отдели някаква специален модел на демокрация по руски, за него руската демокрация е европейска – според идеите на Манифеста.

До октомври 1917-а в руската обществена мисъл не съществува комплекс за русифициране на демократичния модел, който се проявява по-късно, а днес се внушава изкуствено от западния кривоогледен образ на нова Русия, от една страна, и от стареените руски половеци, от друга.

През 20-те и през 30-те години на XX век руснаците от старата емиграция първи ще започнат да търсят руски модели на демокрация, опитвайки се да се дистанцират от европейския (П. И. Новгородцев ще въведе понятието „аюкриция“, И. А. Илин ще предложи „демократическа диктатура“, Г. П. Федотов – „модернация“, И. И. Бунаков-Фонданински – „стопанска демокрация“ и др.)[12].

Спорете продължават и до днес в постсъветска Русия (А. И. Солженитин говори за „истинска демокрация“, В. Ю. Сурков – за „суберенна демокрация“, А. Г. Дугин – за „съборна демокрация“, М. В. Леонтьев – за „новобългарска демокрация“ и т.н.).

Каквито и определения да се дават сега на демокрацията по руски – „суверенна“, „органическа“, „сборна“, „духовна“, „догонваща“, „управляема“ и т.н., най-специфичната черта на руската политическа култура остава ролята на властта като творец на политическите образи и идеологемите в нова Русия. Руската власт винаги е била инициатор на реформи, което предопределя и нейната отговорност за всичко, което става в Русия.

Руската власт е разглеждана от Симеон Радев като основната причина за провала на Манифеста от 17 октомври. След първоначалната еуфория през март 1906-а той пише: *„Царският манифест се поруга [...] от четирите свободи не остана нищо освен една – всеобщата сибилна; обръщането на Николай II – А. М. Безобразов, в. кн. Александър Михайлович и др. са „дворцова мафия“ и „олигархия“, а управлението на императора се превръща в „лъщещата диктатура“, която тласка народа към революция. Оставката на С. Ю. Витте, приета с вълнуване от демократите, според Симеон Радев ще доведе до „поразение на демокрацията“. Разочарованото кара Симеон Радев да разграничава Русия от „културния свят“: „За да има някаква политика на царя някаква успех, тя трябва да победи върху някаква нравствена особа. Така особа липсва и вътре в Русия, и вън, в културния свят“ [12].*

Другата причина, поради която Симеон Радев отделя „културния свят“ от Русия, е надмощието на религиозното над светското в начина на мислене на руснаците. Присъвайки на събираня и митинга в самото начало на политическите свободи в Русия, Радев е впечатлен и трогнат от религиозното отношение на руснаците към революцията. Публиката слуша ораторите с „решително внимание“, с радост по лицата, сивещи с „любовност“ и „трепане на мислицата“. Българският публицист наблюдава „атмосфера на любовност“ дори и на конгреса на кадетите, на който програмата се „чете като псалтир“.

С религиозното отношение на руснаците към революцията Симеон Радев обяснява и най-ценното им според него качество: *„...в руската обществена съвест е трептяща възмож една младша идеалистическа струна, отзивчива към страданията на трудещите се маси, с които тя се е чувствала свързана с една врод религиозен инстинкт на възмъжност“.* Отук и за руските политици от началото на XX век Симеон Радев определя като най-важен „ореол на мъченичеството, който пречиства мързеливо руското възбуждане“ [13].

Ако между религиозното и светското начало Симеон Радев безусловно избира второто, то в разбирането си за патриотизма българският общественик не се отличава от руската, чаадаевската любов към отечеството – „любов откритими глазами“ (да обичаш с отворени очи). Добрият патриот според Радев „е силен творец често да говори за своето отечество“ [14].

Симеон Радев за руската политика по македонския въпрос

Ако руската революция (1905–1907), видна отбляско, предизвиква като цяло положително отношение у Симеон Радев, който наблюдава събитията като привърженик на руската демокрация, то руската политика на Балканите по македонския въпрос от началото на XX век е несъмнено с българските национални интереси. Като българин, роден в Македония, Симеон Радев въпреки присърце македонския въпрос и остро критикува руската позиция. Основният упрек на Симеон Радев е, че Русия поддържана македонския въпрос, а поведението на руските дипломати в България е неуважително.

След Горноджумайското въстание (есента на 1902-а) македонският въпрос отново предизвиква вниманието на Европа. Позицията на Русия категорично е за запазване на статуквото. През декември 1902-а В. Н. Ламдорф [15] на път за Виена се обдига в Букурещ и в София с цел да „предупреди за всякакви опити „под влиянието на агитаторската дейност на комитетите да поставят цените си с революционни средства“, защото в противен случай „Русия няма да окаже никаква подкрепа на слабите в борбата им с турците“ и в края на краищата „ще изгиса „възстановяването на мрушеното от двете страни статукво“ [16].

Радев описва В. Н. Ламдорф като „посредствен чиновник“ с „каменарско трудолюбие, сляпородно от бюрократическа любовност“, чието поведение е на „мичини на отремие, изпратен по релсите в някаква провинциален град, ситен от местни буржоа“. Грешката на В. Н. Ламдорф според Радев е „високомерното чувство за мощността на Русия, хипертрофията на държавното самонамание“, „фанатизмът на руския престип се смяташе за особено качество на добрия чиновник“.

Симеон Радев е не по-малко критичен и към русофилското правителство в България. Чиновническото поведение на В. Н. Ламдорф в България според него е насърено от грешките на българския министър на външните работи Стоян Данев с прочутата си фраза „с Русия ний политика не правим“, имайки предвид, че емоциите между двете държави са над интересите. Българският публицист дели русофилите в България на „покрени“, към които и той принадлежи, и на „работени“ като министър Данев [17].

Самият Стоян Данев в спомените си следва позицията си за Македония: *„автономията би била наш идеал, но где трябва и може да се открие, представиме на близкотоочението и съобразителността на великите сили“ [18].*

Работенето на русофилското правителство не променя позицията на Русия по македонския въпрос, която е потвърдена с правителственото съобщение от 1903-а: *„Слабските държави могат с пълна увереност да разчитат на постоянното покровителство на императорското правителство на всички действия и малки зацети на гражданите и жизнените интереси на християнското население в Турция. Но едновременно с това обаче*

не трябва да забравяме, че Русия няма да пожертва нито една капка кръв на своите сибирци, нито най-малката част от достойнството на руския народ, ако славянските държави, въпреки съвременно поръсените им сибирци за благодарност, са решили да се доизяват с революционни и насилствени средства за промяна на съществуващия строй на Балканския полуостров [19].

Когато на 4 август 1903-а в турско пристанище Инаду (близо до Београд) акосира част от Черноморската ескадра, причината е не да се подкрепи Илинденско-Преображенското въстание (август, 1903), а да се отговори за убийството на руския консул Ростовски в Битоля, след което след седмица руските кораби са отзовани.

Мюршдзекото споразумение (октомври, 1903) се определя от Симеон Радев като „тежка катастрофа“ и „тежък удар за нашите народни интереси“; „политиката на Русия на Исток не е за нас дело на сантиментализъм или политически решения: тя е проявление на руските интереси, както са ги разбирали самите руси, гъбната ниша дряка е да установи, че ний сме пострадали“.

От българските политици в следосвобожденска България, проявили умела политика по македонския въпрос, Симеон Радев симпатизира на Константин Стоилов, но най-вече заради възстановяването на дипломатическите отношения с Русия, което той определя като „дочено негово достижение“, което „определя нещото място в новата българска история“ [20].

Ако за позицията на Русия по македонския въпрос Симеон Радев проявява разбирането, че става дума за размишаване на външнополитическите интереси на империята с тези на България, то за поведението на руските дипломати в София критиката му е категорична. Назначаването на А. Н. Шенгел за дипломатически представител в София (1906–1907), без да се иска съгласието на българския княз, е „посвятиелство на прибави ни като държави“, върху която Русия „управлява няколко неопределени още протекторат“.

Симеон Радев сравнява А. Н. Шенгел с Н. В. Каукабар. Единствено критично русофил в България подкрепя А. Н. Шенгел: „...когато се каже за руския престиж в България, нашите русофили са много по-непримирими, нежели самото руско правителство“.

Упрещите на Радев са към практиката на руската дипломация в България: „...руското вмешателство в България не е дело на един дипломат без култура и без умствено равновесие като Шенгелов... а е една система на руската дипломация“, довела Русия до Мукден и Цушима [21] и насочена към „ярко разтокване на великия руски народ, който сътвори нашата свобода“ [22].

Когато българският общественик и публицист Симеон Радев минава Дривя (1905), Русия го посреща обновяваща се със зараждането на крехката идея за руска демокрация. Когато обаче руските интереси

преминават Дунава, Русия на Николай II следва политическата линия на Александър III, а не на Александър II.

Руската двойственост, от една страна, и българският блян за Санстефанска България, от друга, поразяват в българското общество политическата шизофрения – „русофилско-русофобска“.

Симеон Радев не е изключение – след като се връща от Русия, той описва сагата на руско-българските следосвобожденски отношения („Строителите на съвременна България“), съчетавайки аналитичната критика на историческия разказ с емоционалната привързаност към „голямата славянска държава“.

БЕЛЕЖКИ

- [1] На 17 октомври 1905 г. Николай II издава Манифест, с който иска да „предотврати всякаква опасност за държавната смут“, държавни граждански и за първи път – политически свободи на руското общество, като и обещаваща да обличи кобералския закон за предстоищата Държавна дума, с което Николай II поставя законния начал на либерализацията на самодържавното, отменя от самото него при излизането му на престола през 1894 г. като „безумствен мечтание“. – В: Российское законодательство XIX вв.: в 9 т. Т. 9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. Отв. ред. О.Н.Иванов. М., Юридическая литература, 1994. С.41. <http://www.hist.msu.ru/ER/ebook/oct1905.htm> [25.05.12].
- [2] Радев, С. Русия в началото на XX век. С., 2010, с. 174, 147.
- [3] Радев, С. Цит. см., с. 23.
- [4] Радев, С. Русия в началото..., 24–25.
- [5] Радев, С. Русия в началото..., с. 31.
- [6] Радев, С. Русия в началото..., с. 67, 69.
- [7] Радев, С. Русия в началото..., с. 225.
- [8] Радев, С. Русия в началото..., с. 68, 67.
- [9] Радев, С. Русия в началото..., 77–79, 170, 182.
- [10] Радев, С. Русия в началото..., с. 85, 87–88.
- [11] Радев, С. Русия в началото..., с. 30.
- [12] Радев, С. Русия в началото..., с. 27, 160, 133, 131, 132.
- [13] Радев, С. Русия в началото..., с. 161–64, 224–225, 222–223, 151.
- [14] Радев, С. Русия в началото..., с. 183.
- [15] Амидорф, Владимир Николаевич – министър на външните работи на Русия (1900–1906).
- [16] Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002: в 3 т. Т. 3. Биографии министров иностранных дел. 1802–2002 т. М., 2002, 216–217. <http://books.google.com/> [29.08.2010].
- [17] Радев, С. Русия в началото..., 163–165, 168.
- [18] Дачев, С. Мемориари, С., 1992, с. 109.
- [19] Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002..., с. 217.
- [20] Радев, С. Др Стоиловата външна политика и помарненето с Русия. По документи, различията на съвременната и легенди, С., 2012, с. 37.
- [21] През май 1905 г. при Цушима се провежда последното морско сражение от Руско-японската война (1904–1905), завършило съвместно за руския флот и предотвратило края на войната.
- [22] Радев, С. Русия в началото..., с. 232, 234–235, 239.